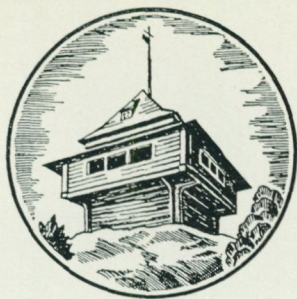

FATABUREN 1969

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1969

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1969

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson ·
Christian Axel-Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hægström AB 1969

Pärmens färgbild: Frieriet. Oljemålning av Knut Ekwall. Nordiska museet.

Platsen för vigseln

Vigseln har århundradena igenom fört en ganska ambulerande tillvaro för att först egentligen i vårt århundrade på allvar hamna i kyrkan. Ännu i slutet av 1800-talet var på de flesta håll i vårt land kyrkvigseln så ovanlig, att det fanns många som aldrig sett någon sådan. Det var egentligen med sekulariseringen på 1900-talet som kyrkan blev vigselrummet framför andra.

Den gamla ordningen med fästning och bröllop förutsatte ingen annan offentlighet än vittnens närvaro, antingen akterna försiggick i brudgummens eller brudens hem. Allt oftare kom under medeltiden bröllopfesten att äga rum i brudens hem, där den föregående fästningen också försiggått med sin handslagsceremoni. Kyrkan sökte tidigt hävda kravet på offentlighet vid ingåendet av äktenskap, främst genom att kräva dettas stadfästande genom vigsel, förrättad av präst. Men vi vet att brudfolk sammanvigdes utan präst – genom fästning och bröllop – långt fram på medeltiden, om än påven Alexander III redan 1180 befallt ärkebiskopen Stefan i Uppsala, att inga äktenskap borde ingås utan prästerlig välsignelse.

Framför kyrkdörren

Ännu vid reformationstidens början ägde vigslar rum hemma i gården, och

de som var vigda i hemmet fästades inte på nytt i kyrkan. Men det var prästen som borde göra »laga fästning», och de som var fästade hemma skulle enligt Kyrkoordningen 1571 till kyrkan för att få denna fästning – en motsvarighet till den borgerliga vigseln – stadfäst, innan de be-seglade äktenskapet med sängelag. Denna stadfästelse skulle ske offentligt framför kyrkodörren eller i sakristian. Prästen höll då en förmaning till bruden och brudgummen, »på följande eller något annat sätt:

Efter I nu ären genom laglig festning komne i denna Christeliga och lofliga stadgan, som är äktenskap; så tänker uppå, hvad eder tilförene här om sagdt är, nemligen at I skolen lefva tillhopa i Gudsfruktan, i Christeliga tukt och ärlighet, med sed och sinne, sämjo och kärlek, undragandes hvar med androm, se genom finger hvar med androm, och lida tillsammans toleliga, så väl motgång som medgång, efter som denna stadgan det kräfver, och guds behagelige och gode vilje tilsäger; på det eder skal skie lycka och salighet, och Gud som eder hafver låtit sammankomma, skal altid vara eder nådelig, och förbarma sig öfver eder, så ofta som I honom uti edor åliggande nöd och trångmål åkallen.»

Laurentius Petri förutsatte dock i Kyrkoordningen, att det kunde finnas de »som för någrahande merckeligh orsaak eller hinder skul» inte kunde

komma till kyrkan, och de kunde då få »Kyrkionnes welsignelse och böner hema i huset».

Men inte heller vigselceremonien med dess kopulationsfrågor: consensuformel, ringceremoni m. m. försiggick inne i kyrkan utan framför kyrkdörren, inne i vapenhuset eller stundom i sakristian, och först den s. k. brudmässan, som var en nattvardsgudstjänst, ägde rum inne i kyrkan.

Också ceremoni hemma

En ceremoni ägde dock alltid rum i hemmet, den s. k. sängledningen, och ett äktenskap var giltigt redan om fästning skett med laga gåvor och närvarandes vittne och om sedan »sengelagh tillkommit»: »slijk handel moste man rekna gill och rett in för Gudh, ändoch lagha festning och wigning icke haffuer effterfolgdt». Denna ordning torde inte varit så ovanlig, men redan den kanoniska rätten krävde att prästen välsignade brudlägret, och så var sed redan vid medeltidens mitt. När brud och brudgum skulle gå i säng på första bröllopsdagens kväll, följdes de av släkt och vänner med ljus eller bloss till brudkammaren, där prästen nedkallade välsignelse över brudlägret.

Reformationen ändrade inte på denna akt av religiös välsignelse av äktenskapets fullbordande hemma i huset. Prästen läste, när man kommit från kyrkan, i brudhuset två böner, den ena i alla bröllopgästernas namn, den andra över brudparet. 1548 tillfogades psalmen Kom Helge Ande, Herre God (nuv. psalmbok nr 133) att sjungas när bruden gick till sängs. Ej alltid tillgick så skickligt vid sängledningen, varför biskop Laurentius

Paulinus Gothus i början av 1600-talet tillrådde, »att man aflägger det oskickeliga springande upp i brudsängen, som här til hafver varit i bruk, efter det är förargeligt och för gammalt folk farligt». I stället skulle brud och brudgum – efter exempel av Tobias och Sara enligt den apokryfiska Tobits bok (Tobit 8:4–8) – falla på knä inför brudsängen och bedja att deras äktenskap måtte lända Gud till ära och dem själva till hugnad och glädje. »Och imedlertid siunger Presten med de andra någon af dessa Psalmer: Kom Helge Ande Herre God, Säll är den man, som fruktar Gud (1695 års psalmbok nr 89, saknas i nuv. psalmbok), O! Jesu Christ, som mandom tog (nuv. psalmbok nr 40). När Psalmerna äro lycktade, läser Presten den collecta, som i Handboken står: Gud alsmäktig välsigne eder lekamen. Sedan stiga Brud och Brudgumme upp i sängena, och Presten siunger den Psalm: Gud, som all ting skapade sig till lof och pris (1695 års psalmbok nr 326).»

Därjämte borde prästen enligt Laurentius Paulinus Gothus göra en förmaning till »dem, som sittia i brudsängena». I 1614 års psalmbok infördes också den av Laurentius Gothus föreslagna psalmen Säll är den man, som fruktar Gud, och både den och psalmen Kom Helge Ande, Herre God skulle sjungas, när brudgummen och bruden begav sig till sängs. Men när de båda fallit på knä för brudsängen och sången var ändad, skulle prästen läsa bönerna och så sjöngs psalmen Gud som all ting skapade. Till sist följde välsignelsen.

En viktig del av vigseln ägde därför alltid rum hemma, som en huslig

1. Karl X Gustavs och Hedvig Eleonoras biläger, d.v.s. sängledning, på rikssalen i Stockholms gamla slott 1654. Årkebiskopen läser nägon av bönerna i kyrkohandboken. Därefter påbjöd hovceremoniet att brudparet i bröllopsgästernas närvaro skulle sätta sig i den i rikssalen tillfälligt placerade paradsängen. Kopparstick efter oljemålning av J. Ovens. Kungl. bibl.

gudstjänst under prästens ledning. 1693 års handbok ändrade häri endast tidpunkten, »sängledningen» skulle ske så snart brud och brudgum kommit från kyrkan till brudhuset och blev därför en rent symbolisk akt. Om prästen inte kunde följa med till brudens hem efter vigseln, skulle brudvålsignelsen läsas i prästgården eller klockarehuset. Ännu 1811 års handbok hade ett avsnitt, som kallades »brudhusfirning». Brudens hem var därför under många århundraden platsen för religiösa bruk i samband med äktenskapets ingående, från medeltiden in i sen tid.

In i kyrkan

Den kyrkliga vigseln var för prästerskapet visserligen ett oundgängligt och

äktenskapet konstituerande moment i hela denna cykel av handlingar, men det gick trögt att sammanföra laga fästning och vigsel till en enda akt. 1604 beslöt prästerskapet, att inga trolovningar skulle få ske med mindre »pastor loci eller hans sacellanus» varit närvarande eller gillat dem, men inte ens detta var lätt att genomföra. 1612 fick man därför giltigförklara trolovningar i hemmen, men fastän 1614 års handbok förlade hela akten – även den lagliga fästningen – till kyrkan, måste man ännu 1644 tillåta att denna alternativt ägde rum i hemmet, vilket skedde främst hos adeln. I prästerskapets privilegier 1650 stadgades så, att brudvigseln skulle ske i kyrkan, i församlingens närvaro och åsyn, men det dröjde inte länge förr-

2. Kyrkvigsel i Floda socken, Dalarna. Dessa äldre vigslar förväntades vanligen i samband med högmässan. Akvarell av C. G. Hellqvist (1851–1890). Nord. mus.

än man också officiellt fick medge, att den kunde verkställas jämväl hemma i husen. Men det var då en kyrklig vigselakt, inte den gamla borgerliga fästningen, och med 1734 års lag hade denna vigselakt äntligen blivit den enda fullt legala, låt vara att fästningen eller trolovningen alltså hade så vittgående rättsverkningar, att den faktiskt fanns kvar som alternativ.

1600- och 1700-talen är eljest det klassiska bondbröllopets tid, med vigseln förrättad i sockenkyrkan, men i allmänhet då i samband med den vanliga gudstjänsten på söndagen. Själva vigselakten ägde rum före gudstjänstens början inför hela församlingen, och efter gudstjänstens slut sjöngs brudmässan. Men efter 1800

avtog kyrkvigslarna mycket kraftigt, så att mot 1800-talets mitt i städerna endast folk ur låglönegrupper vigdes i kyrkan och knappast längre vid gudstjänsten. Adelns hemmavigslar hade sakta men säkert erövrat allt lägre samhällsskikt, delvis i takt med den från 1700-talet förbättrade hemmiljön. Allt flera fann det trivsammare och lugnare hemma än i kyrkan, under den kalla årstiden också varmare och mera ombonat. Hade man det inte själv så märkvärdigt ställt hemma, fanns det burgna borgare, som ställde sina hem till förfogande, eller också storsinta arbetsgivare, som upplät något av sina rum. Det gick likadant på landet. Strax efter mitten av 1800-talet hade på många håll det sis-

ta gammaldags kyrkbröllopet ägt rum, och man vigdes hemma i gården. De många trångbodda och lågavlönade fick gå till prästgården för att vigas i prästens hem, men togs ibland in i kyrkan, fast sällan vid gudstjänst, möjligen i samband med en bigudstjänst.

Vigselns uttåg ur kyrkan

Det var många omständigheter, som samverkade till detta vigselns uttåg ur kyrkan. Högmässan hade mer och mer blivit en Ordets gudstjänst, där andakt och inre rörelse betydde mer än folklig sed och delande av varandras öden i glädje och sorg. I gudstjänsten avhandlades viktigare angelägenheter än legala förrättningar: nu uppkom klyftan mellan personlig tro och förrättningskristendom. En annan omständighet, som bidrog till vigselns uttåg ur kyrkan, var den begynnande framväxten av ett klassamhälle, med segregation och klassgränser. Vem med status ville längre ha gemene man till vittne? De av fina seder fann inte heller längre kyrkan vacker nog. Det rådde ett visst oliturgiskt barbari såväl i gudstjänst som i kyrkorum på många håll under slutet av 1700-talet och långt fram under 1800-talet. En nyvaknad familism gjorde också sitt för att dra vigseln från kyrkan. Den heliga familjen trädde i kyrkans ställe och varje familj kunde resa sitt eget altare.

Det är helt i sin ordning att Elin Wägner i romanen Åsa-Hanna låter vigseln mellan Hanna och Frans ske på Åsens gård. »Vigselrummet var oppepå... Med kappa, handbok och djupt allvarlig uppsyn intog prostens sin plats bakom det hemgjorda altaret, som Martina dekorerat så fint som en sockerbagartårta.»

Det var vanligen något litet bord som användes som altare, med vit duk på, ljusstakar eller kandelabrar. Eller också kläddes stora salsbordet som ett altare, dekorerat med krukväxter och levande ljus (Tierp). Ibland fick en braspall duga som altare. Man tog efter arrangemangen i kyrkorummet så gott det gick. Så småningom blev det vanligt med tända ljus på vigselaltaret i hemmet, och när i början av 1900-talet blommor började komma på altaret i kyrkan, ställdes blommor också på altaret i hemmet. Ibland hade man en duk med påsytt kors.

Till utrustningen i vigselrummet hörde också brudmatta och brudpallar. Brudmatta skänktes ibland till de nygifta av någon anförvant. Ofta tog man en matta, som fanns i brudens hem: »en av de vackraste små mattor, som man hade i hemmet, lades framför altaret, där prästen vigde dem». En del av salsmattan kunde användas. I enklare hem breddes ofta en siden-schal eller något liknande ut, varpå brudpallarna ställdes.

Viktigare än brud- eller vigselmattan var vigselpallarna, ibland tillverkade av brudgummen, ibland inköpta i möbelaffär, ibland lånade från sådana som hade, i synnerhet då från prästgården. Det fanns annars på sina håll handaskickligt folk, som tillverkade brudpallar. »Dessa stoppades med svinhår, sedan kläddes dessa med något fint mönstervävt rött tyg». Det fanns också präster som tog med sig en lång pall ut i bygderna vid vigsel. En sådan pall hämtades också stundom från kyrkan. I andra fall kunde det gott duga med två kuddar för vigselparet att knäfalla på.

Hur det kunde tillgå vid en hemma-

3. Vigsel i hem
vid sekelskiftet.
Brudparet har
ställt upp sig för
fotografering
framför den deko-
rativa fondvägg,
där vigselakten
ägt rum.

vigsel strax efter sekelskiftet 1900
framgår av följande skildring från
Kråkshult i Småland:

Då prästen ankom, så satt alla gästerna
i stora rummet samlade, kvinnorna på

ena sidan och karlarna på den andra (ej
blandade). Då prästen tagit av ytterklä-
derna i lilla rummet, der brudparet stod
färdiga, tog han på kappan och tog hand-
boken och gick i stora rummet och gjor-
de sin bugning och alla steg upp. Så gick

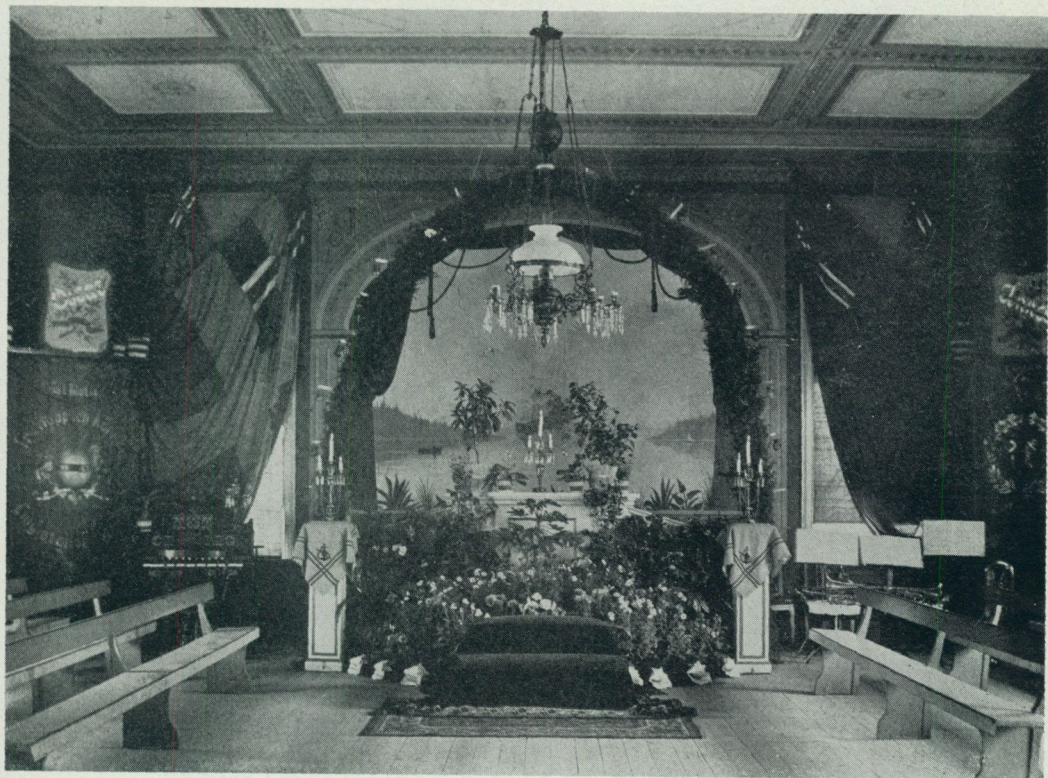
han framom bordet. Då han för sig själv gjort en tyst bön, så kom brudparet in och så började vigselakten. Under hela tiden så stod gästerna. Sedan dracks brudskålen, då prästen gick och hälsade på alla gästerna med en handtryckning. Sedan blev det samtal och kaffedrickning och middag i fortsättning . . . Denna vigselförrättning i hemmet var hos mycket rikt bondfolk.

Även i arbetarklassen försökte man dock om möjligt ordna vigseln i hemmet, och en del lysnings- och vigselböcker från slutet av 1800-talet utvisar genom sina anteckningar om vigselns plats att nästan hälften av vigslarna inom denna samhällsklass i städerna skedde i hemmen, men aningen fler i kyrkan, t. ex. i samband med af-

tonsången. Vigsel i prästgård var ovanlig i städerna och vanligare var det där med vigsel på pastorsexpeditionen. Men det fanns andra utrymmen som kunde ställas till förfogande. Vid Rosenfors fabrik i Eskilstuna fick på 1870-talet arbetare vigas i en sal i verkstadsbyggnaden, varefter förfriskningar intogs i själva verkstaden. Skolsalar kunde förekomma, i synnerhet vid vigslar på hösten, varvid man passade på vid husförhöret, när prästen ändå var där. Godtemplarlokaler kunde nyttjas för vigsel lika väl som för gudstjänster: i Väja vigdes ej så få på »Templet».

Hotellvigslar var inte så ovanliga strax före och efter sekelskiftet. Det

4. Godtemplarlokalen i Sala ordnad för vigsel. Foto 1899.

var inte bara socialistiska vigslar utan legal karaktär (den första på Hotell Prins Carl i Göteborg 1889). Det var framför allt vanliga kyrkliga vigslar. De är numera lika ovanliga som vigslarna i hemmen (bortsett från dem i prästens hem), men det är inte länge sedan (1968) Stora Hotellet i Jönköping anordnade en sådan. Rummet var ett litet hotellrum med en säng infälld i ena väggen. Det ordnades med altare och vigselfall. Altaret var ett långsmalt bord, ganska lågt, övertäckt med en vit bordsduk, som räckte ned till golvet. Längs kanten hade fästs gröna asparagus-slingor och med jämna mellanrum i dessa slingor små blommor. Mitt på altaret stod en vas med nejlikor och freesia, och där bredvid hade lagts en bibel. Det var inte första gången en vigsel anordnades på detta hotell: det fanns en tradition att bygga på. Också vigselfall fanns sedan gammalt, omkring en meter lång och 20 centimeter bred, klädd med röd sammet. Utöver altaret och vigselfallen fanns i rummet bara några stolar för gästerna. Detta var emellertid den enda gången på nio år som på detta hotell en kyrklig vigsel ägt rum. Frikyrkliga vigslar har av och till förekommit på Hushållsskolan Margareta i olika städer, stundom utan något annat altare än talarstolen, överhöjd med en vit duk. Av betydligt mera kyrklig karaktär är vigslarna på värdshuset Gyllene Uttern i Gränna, där vigsel äger rum nästan varje dag under sommarmånaderna, men där vigselrummet är ett kapell, med slutna bänkar, riktigt altare och orgel, ett verkligt kyrkorum, utnyttjat också för andakt.

Vigslar i flygplan och vigslar i det

fria har också legal karaktär, så snart lysningsbevis föreligger och vigselför rättaren är behörig. Bland märkligare friluftsvigslar är de på den socialistiska »vigselklippan» i Ådalen, en gång förrättade av Axel Nordström i Kramfors, dock utan legal karaktär, men för kontrahenterna en större upplevelse än den borgerliga vigsel, man också undergick.

Vigselns återtag in i kyrkan

Knappt hade hemmavigseln slagit igenom på allvar, förrän kyrkvigseln började komma igen, som den mest storslagna formen av vigsel. Men den var inte som den gamla kyrkvigseln ett bihang till högmässan, aftonsången eller en annan ännu mindre gudstjänst utan en akt alldeles för sig själv, den i dag vanligaste vigseltypen. »Det var särskilt framstående som vigdes i kyrkan», minns man, »det var de förnämna och rika». Detta var i slutet av 1800-talet. »Det skulle vara någon mycket förnäm som vigdes i kyrkan, herremän eller andra stora», officierare, brukspatroner, privilegierade. För vanligt folk var det länge »halvt högfärdigt att gifta sig i kyrkan». Det fanns präster som under hela sin tjänstetid bara förrättade en eller ett par sådana kyrkvigslar. Men de spreds med demokratiseringen allt vidare och främjades också genom den liturgiska förnyelsen.

Borgerlig vigsel blev principiellt möjlig 1863, men då som en nödfallsutväg där kyrklig vigsel inte kunde ifrågakomma; en vidgning av denna möjlighet skedde 1873 genom den nya dissenterlagen, men först 1908 blev borgerlig vigsel tillgänglig för alla. Med ens sprang i Stockholm de bor-

6. Borgerlig vigsel i Stockholms rådhus, vars vigselrum smyckats av dekorationsmålaren Filip Månsson. Foto 1963. Pressens Bild.

gerliga vigslarna upp till mer än en tredjedel av alla vigslar i huvudstaden. Rådhuset hade snabbt blivit en vigselplats, som till en början var populärare än själva kyrkan, dit då ännu ej den kyrkliga vigseln riktigt hunnit återvända. Men när vigseln väl börjat återvända till kyrkan, förlorade rådhuset i värdighet och i popularitet.

Den borgerliga vigseln trängdes tillbaka, allt efter som den nya kyrkvigseln trängde fram. Kyrkorummet hade en helgd och en välvning, som få borgerliga rum ägde. När frikyrkopastorerna 1951 fick vigselrätt, fanns

inget annat rum att välja som plats för vigseln än den egna kyrkan, denna nu med en helt annan sakral och högtidlig utsmyckning än det gamla missionshuset.

Helt förgäten är dock inte hemma-vigseln, som framgår av följande ur Bonniers Månadstidnings Bröllops-ABC februari 1966:

Vigsel hemma går till på samma sätt som i kyrkan, om det är en präst som viger. Man ordnar så högtidligt som möjligt, och ser till att det finns en pall för brudparet att knäfalla på.

Det gamla kyrkliga kravet att vigseln skall äga rum i kyrkan har dock idag genomförts mera radikalt än kanske någonsin, men med den väsentliga

skillnaden att vigseln är helt fristående från gudstjänsten. Den nya utvecklingen kan därför i viss mån återspegla sekulariseringen.

Borgerliga vigslar i Stockholm 1891—1960 i jämförelse med hela riket

	Stockholm			Hela riket
	antal vigslar	varav antal	borgerliga %	borgerliga vigslar i % av hela an- talet vigslar
1891—1900	21 326	434	2	2
1901—1910	28 177	2 185	8	4
1911—1920	35 470	12 839	36	7
1921—1930	43 497	10 591	24	7
1931—1940	65 613	13 463	21	7
1941—1950	85 255	11 493	13	6
1951—1960	70 485	10 526	15	6

SUMMARY

Where the wedding takes place

The old customs of betrothal and wedding required no other publicity than the presence of witnesses. In the Middle Ages these ceremonies generally took place in the bride's home. The Church tried at an early stage to assert the claims of solemnization by a priest and the presence of the community but many marriages were entered into after only

betrothal and a wedding feast as late as the early 16th century. According to the Church Ordinance of 1571 sanction had to be given to those who were betrothed at home by the Church before the marriage was consummated. This ceremony should take place publicly inside the church door or in the sacristy. One ceremony, though, that was always

associated with the home, was the bedding of the bride. Already the Canon Law insisted that a priest should bless the bridal bed. This was also the custom at the end of the Middle Ages in this country. Among the many acts which together constituted the entering into matrimony the Church claimed that the religious marriage ceremony was the decisive constitutive moment. This claim was for a long time without success. In the clerical privileges decreed in 1650 it was stated that the wedding should take place in the church and in the sight and presence of the community, but soon enough an amendment had to be inserted to the effect that weddings could also take place in the home.

The 17th and 18th centuries is the time of the typical peasant weddings with the wedding ceremony performed in the parish church. After 1800 the church weddings decreased in numbers – the pattern of the aristocracy with weddings at home spread to the lower classes of society. By the middle of the 19th century there were no church weddings

at all in many districts. Those who could not arrange the wedding at home or borrow an apartment from, say, an employer were married at the vicarage. Perhaps the main cause for this discontinuance of the weddings in the churches was the beginnings of class consciousness. Whoever of a certain standard would want just anybody as a witness? At the end of the 19th century even among the working classes almost 50 % of all weddings took place outside the church – in the home, in the parish office, in a school room or in an I.O.G.T. hall. Until then the church wedding had always been performed in connection with the morning service, the evensong etc., but now when the weddings at home was a matter of common usage, the church wedding was revived as an independent church ceremony. To begin with, the higher aristocracy adopted this new style of church weddings, but along with the democratization process and the liturgical renewal this custom spread and is today dominating in all classes of society.